

Т. Ю. Черненко,

аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

tetyana.chernenko.1987@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2637-0953

ПОЛІСЕМАНТИЧНІ ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ ЖИТОМИРЩИНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ 'МІСЦЕ ДОБУВАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ГОСПОДАРСЬКИХ РОБІТ'

У статті розглянуто семантичні ряди географічних термінів на позначення 'місця добування матеріалів для господарських робіт' та визначено територію локалізації цих термінів у Житомирській області. Окреслено не лише регіони поширення досліджених географічних апелятивів, але й побутування цих лексем в інших значеннях у говірках Житомирщини. Географічні номені покласифіковано з погляду називання географічних реалій. Виокремлено найпоширеніші лексеми, маловживані та поодинокі.

Ключові слова: географічний термін, полісемантичний термін, лексема, номен, сема, говірка.

Постановка проблеми. Важливим напрямком дослідження в українській ономастиці залишається зібрання, вивчення та систематизація народних географічних термінів, записаних від носіїв визначеної місцевості. На території Житомирської області побутує значна кількість географічних термінів на позначення 'місця добування корисних копалин', оскільки в області добувається чимала кількість природних матеріалів: камінь, пісок, глина, вапно, кварцит, торф, вугілля. Об'єктом опису обрано матеріальну сферу, актуальну для людини. Пов'язані з цією сферою географічні терміни ввібрали та законсервували в собі лексеми різних хронологічних періодів. Лексико-семантична група (ЛСГ) 'місце добування матеріалів для господарських робіт' позначає природні географічні реалії, утворені природою, але які активно освоює людина.

Використане поняття 'полісемантичні географічні терміни' вказує на те, що до уваги береться не лише територія поширення аналізованих номенів на позначення 'місця добування матеріалів для господарських робіт', але й їх уживання та локалізація в інших значеннях. Для детального та системного збору інформації було розроблено питальник із одинадцяти питань, які позначали 'місця добування різних корисних копалин'. За матеріалами експедицій та анкетування (2012–2015рр.) записано 46 слів (фонетичних форм) і 12 словосполучень на позначення 'місця добування різних корисних копалин' на території Житомирщини.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Географічна термінологія була і залишається одним із пріоритетних об'єктів досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців. Поміж основних напрацювань у вивченні географічної термінології варто назвати монографію М. І. Толстого "Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды" (1969 р.). Відмітимо інші ґрунтовні праці дослідників слов'янських мов у цьому напрямку: Й. Шутц "Die geographische Terminologie des Serbokroatischen" (1957 р.), П. Нітче "Die Geographische Terminologie des Polnischen" (1964 р.). У студіях Р. Н. Малько (на матеріалі чеської і словацької мов), Е. О. Григоряна (на матеріалі болгарської і македонської мов), Е. М. і В. Г. Мурзаєвих (на матеріалі російської мови), І. Я. Яшкіна (на матеріалі білоруської мови) також відображено спостереження над географічною номенклатурою в різних аспектах.

З-поміж українських дослідників відзначимо лексикографічні роботи С. Грабця "Географічні назви Гуцульщини" (1950 р.), Я. Рудницького "Географічні назви Бойківщини" (1962 р.), Є. О. Черепанової "Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья" (1984 р.), О. К. Данилюк "Словник народних географічних термінів Волині" (1997 р., 2013 р.), Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш "Словник народних географічних термінів Кіровоградщини" (1999 р.), С. В. Шийки "Словник народних географічних термінів Ровенщини" (2016 р.). В. П. Шульгач автор-упорядник "Словника географічних термінів Західного Полісся" (1998 р.).

Географічні терміни Житомирщини були об'єктом дослідження в працях Т. О. Марусенко "Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов)" (1968 р.), П. С. Лисенка "Словник поліських говорів" (1974 р.), М. В. Никончука "Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)" (1979 р.), "Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся" (1985 р.), "Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов" (1990 р.), "Лексичний атлас правобережного Полісся" (1994 р.).

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. Хоча вивченню географічних термінів Житомирщини присвячено значну кількість досліджень, проте середньополіські географічні апелятиви на позначення 'місця добування матеріалів для господарських робіт', які функціонують на території Житомирської області, спеціально не вивчалися. Системний опис таких номенів відсутній.

Мета. У статті проілюстровано функціональне багатство діалектної лексики Житомирської області на позначення ЛСГ 'місце добування матеріалів для господарських робіт' у ХХІ ст. Запропоновано класифікацію зібраних географічних термінів із погляду називання географічних реалій.

Виклад основного матеріалу. Для діалектів Житомирщини характерна строкатість вимови, яка виявляється у вживанні значної кількості фонетичних форм однієї лексеми. Вони можуть функціонувати паралельно в межах одного населеного пункту або протиставляти говіркові зони. У роботі окреслено регіони поширення всіх зібраних лексем, фонетичних форм та словосполучень. Виділено найпоширеніші номени, маловживані та спорадичні. Названо населені пункти, де паралельно функціонує кілька лексем, форм чи словосполучень на позначення однієї реалії.

З погляду називання географічних реалій зафіксовані терміни області групуються:

1. Місце добування корисних копалин: *копальня, рудня, шахта, шпат*.
2. Місце добування каменю: *гранітний кар'єр, камінний кар'єр, кам'яний кар'єр, кар'єр*.
3. Місце добування глини: *глина, глиниця, глинище, глинка (глинки, глинкі), глинник, глиновище, гліняк, гліняний кар'єр, гліняник, глінянник, глінянка, гліна, глінина, глінка (глінкі), гліняна яма, гліняний кар'єр, глінище, копанкі, рудокоп, суґлинкі, ямки*.
4. Місце добування білої глини: *глінище, глінки, гліняник, копанка*.
5. Місце добування піску: *кар'єр, копанкі, пеціаний кар'єр, пеціаний кар'єр, писок, піску (піскі), пісище, пісковик, пісковня, пісовісько, пісочний кар'єр, піціаний кар'єр, піціовий кар'єр*.
6. Місце добування глини і піску: *кар'єр, копанка*.
7. Місце добування вапна: *вапнище, вапняк, вапнярка, поклади*.
8. Місце добування торфу: *торфища, торфовище, торфяник, торфянік, торфянка*.
9. Місце добування кварциту: *кварцітний кар'єр, кварціт*.
10. Місце добування вугілля: *уголь*.
11. Місце, де раніше добували руду: *печіище*.

1. Уживання лексем на позначення 'місця добування корисних копалин' незначне. Мовці надають перевагу називанню місця добування конкретних корисних копалин, тому для позначення 'місця добування корисних копалин (будь-яких)' уживається незначна кількість спорадичних і поодиноких назв, які зафіксовано лише в південних говірках (Ан, Бар, К-2, Пл): *копальня* (с. Мала П'ятигірка Ан; сс. Кмитів, Студениця К-2; сс. Рудокопи, Соколів Пл), *рудня* (сmt Полянка Бар), *шпат* (с. Павлівка Пл). Термін *шахта* в поодиноких випадках розширило семантичне значення, окрім 'місця добування корисних копалин' (с. Мала П'ятигірка Ан), номен *шахта* трапляється ще й у К-2 (м. Коростишів, сс. Великі Кошарища, Кмитів, Малі Кошарища та Стрижівка) на позначення гідротерміна 'озеро з прозорою, чистою водою, що утворилося на місці добування вугілля'. У с. Мала П'ятигірка (Бар) відзначено паралельне функціонування термінів *копальня* та *шахта* на позначення 'місця добування корисних копалин'.

2. Найпоширеніша назва, яка побутує майже в усіх районах області – *кар'єр*. На теренах Житомирщини вона уживається в п'яти значеннях, три з них репрезентують ЛСГ 'місце добування матеріалів для господарських робіт'. Номен *кар'єр* в усьому обстеженому говірковому ареалі (окрім Ан, де термін не зафіксовано в жодному значенні) називає 'місце добування каменю' (Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Нр, Н-В, Ов, Ол, Пп, Пл, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд). У Бар, Бр, Єм, Жт, К-2, Мл, Ов, Ол, Пп, Пл, Чрн, Чд також позначає 'місце добування глини і піску', а в Бар, Єм, К-1, К-2, Лб, Мл, Нр, Ов, Пл, Рм, Рж, Чд репрезентує сему 'місце добування піску'. У двох населених пунктах Ов (сс. Норинськ та Підвелідники) має значення 'великої штучно виритої ями', а в Чд (сmt Іванопіль, с. Дібрівка) – 'штучної водойми'. Вторинні значення слова *кар'єр* 'велика штучно вирита яма' та 'штучна водойма' розвинулися на позначення заглибини на місці, де добували камінь.

У значній кількості сіл лексема *кар'єр* позначає 'місце добування трьох (каменю, піску, глини) корисних копалин': м. Баранівка, с. Йосипівка Бар; сс. Краківщина, Малинівка, Морозівка, Соловіївка Бр; сс. Горбова, Здоровець, Кам'яногірка, Катеринівка, Малий Яблунець, Мойсіївка, Мокляки, Нові Серби, Покощеве, Серби, Сімаківка, Старі Серби Єм; м. Житомир, сс. Висока Піч, Зарічани, Нова Рудня, Рудня-Пошта, Станишівка, Старошийка, Тетерівка Жт; м. Коростишів, сс. Мамрин, Стрижівка К-2; сmt Чоповичі, сс. Барвінки, Новобратське Мл; сс. Радовель, Рудня-Радовельська Ол; сmt Попільня, сс. Лисівка, Парипси, Попільня, Турбівка Пп; сmt Пулини, сс. Рудокопи, Соколів Пл; сmt Черняхів, сс. Велика Горбаша, Жадьки, Нераж, Нові Жадьки Чрн; сmt Вакуленчук, Великі Коровинці, Іванопіль, сс. Дібрівка, Медведиха, Троща Чд. У ряді населених пунктів *кар'єр* презентує дві семи 'місце добування каменю' й 'місце добування піску': сс. Андрієвичі, Куліші, Степанівка, Яблунівка Єм; м. Коростень, сс. Видень, Дружівка, Жабче, Жупанівка, Іскоростень, Ушомир К-1; сс. Вишневе, Грубське, Щиглівка К-2; сс. Гринівці, Малий Браталів Лб; с. Новоселиця Мл; сmt Народичі, сс. Новий Дорогинь, Яжберень Нр; сс. Нагоряни, Оленичі, Скребелічі, Стугівщина, Хлупляни Ов; с. Ясна Поляна Пл; сс. Печанівка, Химрич Рм; сс. Березянка, Білилівка, Дерганівка, Чехова Рж; сс. Княжин, Турчинівка Чд. У Лг, Н-В, Рд та Хр термін *кар'єр* уживається лише на позначення 'місця добування каменю'. *Кар'єр* у значенні

'каменоломня' виступає запозиченням з фр. *carrière*, пов'язане з *equarrir* 'прямокутно обтисувати, робити чотирикутним', із давнього *carrer* 'робити квадратним', яке походить від лат. *quadrāre* 'робити квадратним' [1: 391]. На території Житомирщини (К-2) лексему *кар'єр* засвідчено пізно: ...*під час вивозні каменю з Головинського кар'єру*... (1958 р.) [2: ф. 31, оп. 1, сп. 46: 8].

Іменник *кар'єр* у говірках Житомирщини активно сполучається з прикметниками на позначення виду корисних копалин, що добувають: *глиняний, гліняний, гранітний, камінний, кам'яний, кварцітний, пеціаний, пеціаний, пісочний, піцаний, піщовий*. Таким чином, сему 'місце добування каменю' репрезентує слово *кар'єр* та словосполучення *гранітний кар'єр, камінний кар'єр і кам'яний кар'єр*. Словосполучення *гранітний кар'єр* на Житомирщині має дві зони локалізації, це суміжні райони північного наріччя: К-1 (м. Коростень, сс. Васьковичі, Жабче, Михайлівка, Плещівка), Лг (с. Солов'ї), Мл (сс. Лісове, Омелянівка), Нр (сmt Народичі, с. Старий Дорогинь) та південно-західного й південно-східного наріччя: Жт (сс. Заможне, Покостівка), К-2 (сс. Кмитів, Студениця), Пп (сс. Парипси, Попільня), Чрн (сс. Велика Горбаша, Городище, Некраші, Троковичі). Словосполучення *камінний кар'єр* та *кам'яний кар'єр* трапляються у південних говірках. *Камінний кар'єр* побутує в трьох районах: Жт (сс. Заможне, Рудківка), Н-В (м. Новоград-Волинський, сс. Майстрів, Маковиці, Наталівка, Олександрівка), Рм (сс. Ольшанка, Улянівка), а *кам'яний кар'єр* – у п'яти південних районах області: Лб (сс. Коростки, Мала Деревичка), Пп (сс. Кам'янка, Красногірка), Пл (сmt Пулини, с. Івановичі), Рд (сс. Кочерів, Поташня), Чрн (сс. Браженка, Жадьки, Нові Жадьки, Селець).

3. Для 'місця добування глини' найширше виявлення мають географічний термін *глинище* (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, К-1, К-2, Лг, Мл, Нр, Н-В, Ов, Ол, Пп, Пл, Рм, Рж, Чрн) та словосполучення *глиняний кар'єр* (Бар, Бер, Жт, К-1, К-2, Лб, Мл, Ол, Пп, Рд, Хр). Інші більш поширені назви, які репрезентують сему 'місце добування глини': *глинки* (сс. Дениші, Катеринівка, Корчак, Михайлівка, Рудня-Пошта, Старошияка Жт; сс. Білка, Кам'яна Гора, Сушки К-1; сс. Жабоч, Іванівка, Нянівка, Соснівка Мл; с. Морогівка Рд; сmt Черняхів, сс. Велика Горбаша, Новосілка Чрн), *глинки* (сс. Глибочок, Харитонівка К-2; сс. Городище, Майстрів, Наталівка, Пилиповичі, Тарашанка Н-В; сс. Андріївка, Суцани Ол; сс. Зелена Поляна, Пулино-Гута, Чернявка, Ясенівка, Ясна Поляна Пл; сmt Хорошів, сс. Давидівка, Дворище Хр), *глиняник* (сс. Бровки Перші, Гарапівка, Городище, Лебединці, Мінківці, Мостове, Павелки Ан; сс. Гардишівка, Житинці, Іванківці, Семенівка, Скragлівка Бер; с. Піддуби Єм; сс. Рудокопи, Соколів Пл; сс. Вільськ, Перемога, Щербини Чрн; сmt Вакулечук, сс. Малі Коровинці, Рачки Чд). Вужчі ареали значення 'місце добування глини' мають: лексеми *глинник* (сmt Ємільчино, с. Руденька Єм; с. Глибочиця Жт), *глиновище* (сс. Слобода Романівська, Яблунове Н-В; с. Юрово Ол), словосполучення *глиняний кар'єр* (с. Бродник Нр; сс. Кирдани, Корчівка, Мочульня Ов). Номен *глина* поширений у двох найпівнічніших районах області: в значенні 'місце добування глини' трапляється в Ов (сс. Верпа, Коптівщина, Левковичі, Можари, Нагоряни, Покалів, Хлупляни) та Ол (с. Копище), а на позначення 'глиняного, в'язкого ґрунту' побутує лише в Ов (сс. Верпа, Гаєвичі, Левковичі, Можари, Павловичі, Піщаниця, Поліське).

Реалізація семи 'місце добування глини' обмежується одним районом поширення для таких назв: *глинянник* (сmt Великі Коровинці, с. Михайленки Чд), *глинина* (сс. Гаєвичі, Покалів, Полохачів, Скребелічі Ов), *глинище* (сс. Великі Кошарища, Малі Кошарища К-2), *копанкі* (м. Олевськ, с. Варварівка Ол), *глина* (сс. Вільшанка, Зосимівка Єм), *ямки* (сс. Радовель, Рудня-Радовельська Ол) та *суглинки* (мн.) з м'яким закінченням *-і* (сс. Очеретянка, Чернявка, Ясна Поляна Пл). Лексема *глина* в десятих районах області (Бар, Бер, Жт, К-1, К-2, Мл, Рж, Хр, Чрн, Чд) трапляється в основному значенні – 'глей; розм'якшена водою глина'. *Глинка* в північному наріччі називає 'місце добування глини' (сmt Народичі, сс. Новий Дорогинь, Селець, Яжберень Нр), а в південно-західному наріччі передає два поняття – 'глиняний, в'язкий ґрунт' (сс. Березівка, Бичева, Велика Волиця Лб; сс. Голубин, Залужне, Червоні Хатки Рм) та 'глиняний берег' (сс. П'ятка, Рачки Чд). На території Житомирщини термін *глиняк* має акцентуаційні та значеннєві варіанти: *глиняк* називає 'місце добування глини' в Єм (сс. Мала Глумча, Малоглумчанка), а *глиняк* у двох населених пунктах Пл (сс. Рудокопи, Соколів) позначає 'глиняний берег'. На території області множинні форми *ямки* та *ямкі* побутують у трьох районах – Ан, Ов, Ол. Лексема *ямки* в Ов (сс. Верпа, Левковичі, Можари) та Ол (сс. Держанівка, Жубровичі, Зубковичі) позначає 'багато ям на дорозі', а *ямкі* передає два поняття – 'місце добування глини' (сс. Радовель, Рудня-Радовельська Ол) і 'багато ям на дорозі' (сс. Бровки Перші, Гарапівка, Городище, Лебединці, Мінківці, Мостове, Павелки Ан; сс. Перга, Рудня-Перганська Ол). Фонетичний варіант *ямкі* репрезентує сему 'багато ям на дорозі' в Ов (сс. Гаєвичі, Павловичі, Піщаниця, Поліське) й Ол (сс. Озеряни, Рудня-Озерянська). Також зафіксовано номени *суглинок* (одн.), *суглинки*, *суглинки* (мн. з твердим і м'яким закінченнями). Термін *суглинок*, ускладнений іменним префіксом *су < *s__*, побутує в Нр (сс. Калинівка, Любарка) на позначення 'глею, розм'якшеної водою глини' й у Рж (сс. Бистрівка, Верхівня) для передачі семи 'поле, що погано родить'. Множинна форма з м'яким закінченням *суглинки* трапляється в Пл (сс. Очеретянка, Чернявка, Ясна Поляна) 'місце добування глини'. Форма *суглинки* в значенні 'непридатна для засіву й орання земля' поширена в Бер (м. Бердичів, сс. Бистрик, Семенівка, Скриглівка) й Пп (сс. Кам'янка, Красногірка). Вживання лексеми *суглинок* (мн. *суглинки*) в значеннях 'поле, що погано

родить' та 'непридатної для засіву й орання землі' мотивоване тим, що в землі міститься значна частина піску і глини, що знижує її плодючість. Фактично аналізований термін долучається до сільськогосподарської термінології. У північних районах засвідчено закінчення *-і: глі́нки* (К-1, Н-В, Ол, Пл, Хр) та *глі́нки* (Ол), а в південних – *-и: глі́нки* (Жт, К-2, Мл, Рд, Чрн).

Поодинокі назви на позначення 'місця добування глини': лексеми *глі́ниця* (с. Бондарі Ов), *глі́нянка* (с. Олівка Жт), *глі́нка* (с. Юрово Ол), *глі́нки* (с. Сушани Ол), композит *рудокон* (с. Андрієвичі Єм) та словосполучення *глі́няна яма* (с. Бродник). Т. О. Марусенко також зафіксувала термін *глі́нянка* в одному населеному пункті Бар (с. Берестівка) в значенні 'западина на вершині гори' [3: 223]. На території Житомирської області слово *рудокон* уперше зафіксовано в XIX ст. в основі мікротопоніма: *они знають урочища: Кругле Поле, Добрица, Рудокони, Дубровки*, 1888 р. [4: ф. 135, оп. 1, од. зб. 1, арк. 234 зв.], але його значення могло бути 'люди (ті), які копали руду'.

4. 'Місце добування білої глини' репрезентують ті самі лексеми, що й 'місце добування глини': *глі́нки* (сс. Ольшанка, Цеберки Рм), *глі́ниця* (сс. Берестівка, Ситисько Бар; с. Яроповичі Ан та смт Брусилів Бр), *глі́няник* (сс. Вишнянка, Ксаверівка, Недашки Мл; сс. Бровки Перші, Гарапівка Ан). Лексема *глі́ниця* в Ан (с. Яроповичі) та Бр (сmt Брусилів) позначає 'місце добування глини' й 'місце добування білої глини', номен *глі́няник* в Ан (сс. Бровки Перші, Гарапівка) також називає 'місце добування глини' і 'місце добування білої глини', тобто з уточненням колористики глини.

Полісемантична лексема *копанка* в діалектах Житомирської області вживається на позначення аж дев'яти понять. Три з них стосуються 'місця добування корисних копалин': 1. 'місце добування глини й піску' (сс. Кам'яна Гора, Сушки К-1; смт Діброва, Дружба, сс. Бачеве, Калинівка, Ліски, Радовель, Рудня-Радовельська Ол; сс. Зелена Поляна, Пулино-Гута Пл), 2. 'місце добування білої глини' (с. Котівка Рд), 3. 'яма в кар'єрі, звідки беруть глину, пісок' (сс. Бистрівка, Верхівня Рд). Інші значення презентують поняття, які стосуються семи 'вода', що дозволяє наближувати лексему *копанка* до гідротермінів: 4. 'джерело з дуже холодною водою' (сс. Лисівка, Турбівка Пп), 5. 'криниця в полі' (с. Яроповичі Ан, с. Нянівка Мл), 6. 'невелика штучно викопана яма біля будинку' (Ан, Бар, Бер, Єм, Жт, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Нр, Н-В, Ов, Ол, Пп, Пл, Рд, Рж, Хр, Чрн, Чд), 7. 'ставок, обсаджений вербами' (сmt Великі Коровинці, с. Михайленки Чд), 8. 'штучно викопана яма для розведення риби' (Ан, Пл, Чрн, Чд), 9. 'штучно викопана яма з водою' (Ан, Єм, Ов, Ол, Рм, Рж). Термін *копанка*, окрім записаних нами дев'яти значень, зафіксований іншими дослідниками Житомирщини (М. В. Никончуком, П. С. Лисенком й Т. О. Марусенко) в таких значеннях: 'назва для заглибини зі стоячою водою й гряззю' (с. Голубієвичі Нр) [5: карта №18], 'велика мотика для підгортання чи копання картоплі' (с. Лучанка Ов) (пор.: карпатське застаріле *копанка* називає 'дерев'яну лопату, оббиту залізом' (с. Руська, Чернівецька область) [6: 200–201]) [7: 103], 'вирита штучна западина' (с. Романівка Н-В), 'заглиблення в ґрунті невизначеної форми' (с. Пилипо-Кошара Рм) [3: 232]. Значення 'велика мотика для підгортання чи копання картоплі' стосується сільськогосподарської сфери. *Копанка* – це субстантивоване утворення з суфіксом *-к(а)* від дієприкметника минулого часу [8: 15–16]. Словник української мови фіксує вживання апелятива *копанка* в таких значеннях: 'невелике водоймище з ґрунтовою водою, викопане для господарських потреб; сажавка', 'криниця без зрубу' [9: 279].

5. Для 'місця добування піску' експедиційні матеріали найширше засвідчують полісемантичний термін *кар'єр* (Бар, Єм, К-1, К-2, Лб, Мл, Нр, Ов, Пл, Рм, Рж, Чд) та словосполучення *піщаний кар'єр* (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Н-В, Ов, Ол, Пп, Пл, Рж, Хр, Чрн). Інші лексеми поширені в кількох населених пунктах одного-двох районів, тобто не набули масового вживання: у північному наріччі – лексеми *копанкі* (м. Олевськ, с. Варварівка Ол), *писок* (сmt Першотравневе, сс. Кам'янівка, Прилуки Ов), словосполучення *пещаний кар'єр* (сс. Білка, Кам'яна Гора, Сушки К-1; сс. Верпа, Клинець, Левковичі, Можари, Мочульня, Піщаниця Ов); у південно-західному та південно-східному наріччях – лексеми *пісіще* (сmt Брусилів, сс. Морозівка, Нові Озеряни, Привороття, Соловіївка Бр), *пісковик* (сmt Черняхів, с. Новосілка Чрн), *пісковня* (сс. Мала Козара, Олександрівка Рм), словосполучення *піщовий кар'єр* (с. Харитонівка К-2), *пісочний кар'єр* (сс. Колодязьки, Стрижівка, Городське К-2). Номен *пісковня* в Рм (сс. Голубин, Залужне, Червоні Хатки) вживається ще на позначення 'озера, яке утворилося на місці добування піску'. Словосполучення *пещаний кар'єр* побутує в одному районі північного наріччя Ов (сс. Білка, Гаєвичі, Коптівщина, Нагоряни, Оленичі, Покалів, Полохачів, Скребеличі, Сорокопень, Хлупляни, Черевки) та у двох російськомовних селах К-2 (сс. Великі Кошарища, Малі Кошарища), які розташовані на території південно-східного наріччя. Множинні форми *піски* та *піскі* називають декілька понять, які стосуються піску. Термін *піскі* на позначення 'місця добування піску' трапляється в Мл (м. Малин, с. Юрівка) та Пл (сmt Пулини, с. Івановичі), а в значенні 'піщана дорога' – в Ол (сс. Радовель, Рудня-Радовельська). Для реалізації семи 'місце добування піску' спостерігаються одиничні випадки вживання лексем *піскі* (сmt Яблунець Єм) та *пісовисько* (с. Гарапівка Ан). Номен *пісовисько* твориться за допомогою суфікса *-иськ(о)*, який слугує для творення не лише іменників з відтінком збільшення чи згрубілості, але й з просторовою назвою місця [10: 125, 134]. Термін *піскі* в Мл (с. Жабоч), Рд (сс. Облітки, Потіївка) та Пл (сс. Зелена Поляна, Пулино-Гута) називає 'піщаний берег'.

6. Сему 'місце добування глини та піску' репрезентують дві лексеми: *кар'єр* (м. Баранівка, смт Довбиш, сс. Вірля, Деревихина, Жари, Йосипівка, Наталія Бар; сс. Краківщина, Малинівка, Морозівка, Соловіївка Бр; сс. Горбове, Здоровець, Кам'яногірка, Катеринівка, Льонівка, Малий Яблунець, Мойсіївка, Мокляки, Нові Серби, Покошеве, Серби, Сімаківка, Старі Серби, Чміль Єм; м. Житомир, сс. Висока Піч, Зарічани, Нова Рудня, Рудня-Пошта, Станишівка, Старошийка, Тетерівка Жт; м. Коростишів, сс. Мамрин, Стрижівка К-2; смт Чоповичі, сс. Барвінки, Новобратське Мл; сс. Красиївка, Прибитки Ов; сс. Радовель, Рудня-Радовельська Ол; смт Попільня, сс. Лісівка, Парипси, Попільня, Турбівка Пп; смт Пулини, сс. Івановичі, Рудокопи, Соколів Пл; смт Черняхів, сс. Велика Горбаша, Жадьки, Нові Жадьки, Нераж Чрн; смт Вакулечук, Великі Коровинці, Іванопіль, сс. Дібрівка, Медведиха, П'ятка, Рачки, Троща Чд) та *копанка* (див. вище).

7. На території Житомирської області сему 'місце добування вапна' зафіксовано в південній частині області. На позначення аналізованої семи засвідчено незначну кількість лексем. Це пов'язано з тим, що географічна реалія 'поклади вапна' відсутня в переважній більшості обстежених населених пунктах. Семантику 'місце добування вапна' передають назви з твірною основою *вапн-*: *вапняк*, *вапнярка*, *вапнище* та лексема *поклади*. Лише один географічний термін *вапнярка* трапляється в двох районах області (сс. Кмитів, Студениця К-2 та сс. Мала Козара, Олександрівка Рм). Уживання інших термінів на позначення 'місця добування вапна' обмежується одним районом чи населеним пунктом: моносемантичні лексеми *вапнище* (смт Іванопіль Чд), *поклади* (с. Зарудинці Рж) і термін *вапняк* (смт Черняхів, с. Велика Горбаша Чрн). *Вапняк* у Бер (сс. Кукільня, Озадівка, Осикове, Семенівка), К-2 (сс. Кмитів, Студениця), Н-В (сс. Нова Романівка, Слобода Романівська, Яблунове) та Чд (смт Іванопіль, сс. Дібрівка, Медведиха, Троща) позначає 'вапняковий, крейдяний ґрунт'.

8. 'Місце добування торфу' представлене лише суфіксальними іменниками від основи *торф-*. Їх активне вживання локалізується на межі з Київською та Вінницькою областями (Ан, Бер, Бр, Жт, К-2, Мл, Нр, Ов, Рд) й у двох східних районах на межі з Ровенською областю (Бар, Н-В). Аналізовану сему найширше представляють номени *торфовище* (сс. Деревихина, Жари Бар; смт Брусилів, сс. Карабачин, Костівці, Краківщина, Лазарівка, Морозівка Бр; с. Федорівка Мл; сс. Ігнатпіль, Рудня Ов; смт Біла Криниця, с. Вишевичі Рд) і *торф'яник* (с. Яроповичі Ан; м. Бердичів, сс. Бистрик, Скразлівка Бер; с. Глибочиця Жт; м. Коростишів, сс. Кмитів, Мамрин, Стрижівка, Студениця К-2; смт Базар, сс. Карпилівка, Сухарівка Нр; м. Новоград-Волинський, с. Сусли Н-В; сс. Котівка, Русанівка, Філонівка Рд). Лексема *торфовище* в Ол (с. Юрово) й Рм (сс. Годиха, Лісна Рудня, Межиричка, Станіславівка, Старочуднівська Гута) називає 'місце, де було болото'. Термін *торф'яник* на Житомирщині передає ще три значення – 'місце, де було болото' (с. Юрово Ол; с. Рудокопи Пл; сс. Печанівка, Химрич Рм), 'осушене болото' (м. Житомир, сс. Зарічани, Тетерівка Жт; сс. Нові Жадьки, Нераж Чрн) і 'торф'яне болото' (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, К-1, К-2, Мл, Нр, Н-В, Ов, Пл, Рд, Рм, Рж, Чрн, Чд). На позначення 'місця добування вапна' в Мл (с. Зелений Гай, Недашки) трапляється номен *торфища*, в К-2 (сс. Великі Кошарища, Малі Кошарища) – *торф'янік*. В Ол (с. Майдан-Копищенський) *торф'янік* називає 'місце, де було болото', в Лг (с. Липники), Нр (с. Бродник), Н-В (сс. Вишнівка, Олександрівка, Чижівка), Ов (сс. Верпа, Левковичі, Можари) та Ол (сс. Майдан-Копищенський, Рудня-Хочинська, Хочине) – 'торф'яне болото'. Російський варіант *торф'янік* трапляється у північних районах області та в двох російськомовних селах. Слово *торф'янка* на позначення 'місця добування торфу' побутує в Н-В (сс. Майстрів, Наталівка, Тарашанка). Житомирські актові книги не засвідчують апелятивів на позначення 'місця добування матеріалів для господарських робіт', тому їх фіксація на території області пізня: *установить норму вивозни з торф'яника торфу підводою 3 тони* (1958 р.) [2: ф. 31, оп. 1, сп. 46: 4].

9. В Ов (на північ від м. Овруч) зафіксовано географічний термін *кварцит* (сс. Дубовий Гай, Корчівка, Черепин) та словосполучення *кварцитний кар'єр* (смт Першотравневе, сс. Бережесь, Кам'янівка) на позначення 'місця добування кварциту'. Їх м'яка вимова зумовлена особливостями середньополіського говору.

10. У двох сусідніх селах Жт (сс. Заможне, Рудківка) записано географічний термін *уголь* на позначення 'місця добування вугілля'.

11. На території Житомирщини зафіксовано лише два одиничні випадки вживання терміну *печіище* в Ол: *печіище* у значенні 'місце, де раніше добували руду' (с. Суцани) та *печіище* на позначення 'окремого великого каменя' (с. Майдан-Копищенський).

Висновки. Таким чином, ЛСГ 'місце добування матеріалів для господарських робіт' вміщує семи, які презентують назви об'єктів природи, де господарює людина. Уперше подано географічну номенклатуру Житомирщини на позначення ЛСГ 'місце добування матеріалів для господарських робіт' як цілісну систему. Зафіксовано загальні назви географічних об'єктів аналізованої семи та здійснено структурно-семантичний опис такої лексики. Отримані результати можна використовувати для характеристики говірок Житомирської області, при вивченні міжговіркової взаємодії та для укладання Словника географічних термінів України.

Умовні скорочення назв населених пунктів:

Ан – Андрушівський р-н, Бар – Баранівський р-н, Бер – Бердичівський р-н, Бр – Брусилівський р-н, Єм – Ємільчинський р-н, Жт – Житомирський р-н, К-1 – Коростенський р-н, К-2 – Коростишівський р-н, Лг – Лугинський р-н, Лб – Любарський р-н, Мл – Малинський р-н, Нр – Народицький р-н, Н-В – Новоград-Волинський р-н, Ов – Овруцький р-н, Ол – Олевський р-н, Пп – Попільнянський р-н, Пл – Пулинський р-н, Рд – Радомишльський р-н, Рм – Романівський р-н, Рж – Ружинський р-н, Хр – Хорошівський р-н, Чрн – Черняхівський р-н, Чд – Чуднівський р-н.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2. – 571 с.
2. Архівний сектор Коростишівської районної державної адміністрації (фонди).
3. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье (Лингвистика, Археология, Топонимика) / Отв. ред.: В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1968. – С. 206–255.
4. Державний архів Житомирської області (фонди).
5. Никончук М. В. Лексичний атлас правобережного Полісся / М. В. Никончук. – Київ–Житомир, 1994. – 418 с.
6. Бернштейн С. Б. Карпатский диалектологический атлас / С. Б. Бернштейн, В. М. Иллич-Свитыч, Г. П. Клепикова та ін. – М., 1967. – 271 с.
7. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.
8. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под. ред. О. Н. Трубакова. – М.: Наука, 1984. – Вып. 11. – 220 с.
9. Словник української мови: в 11 т. / Гол. ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. IV. – 840 с.
10. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору / С. П. Бевзенко. – Ужгород: Закарп. обл. вид-во, 1960. – 416 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Etymologichnyi slovnyk ukrains'koi movy: v 7 t. [The Etymological Dictionary of the Ukrainian Language : 7 Toms] / Za red. O. S. Mel'nychuka. – K. : Naukova dumka, 1985. – T. 2. – 571 s.
2. Arkhivnyi sektor Korostyshiv'skoi rayonnoi derzhavnoi administratsii (fondy) [The Archive Sector of Korostyshiv District Commission (Foundations)].
3. Marusenko T. A. Materialy k slovari ukrains'kykh heohrafycheskikh apelliatyvov (nazvaniia rel'efov) [Materials to the Dictionary of Ukrainian Geographical Appeals (Names of Reliefs)] / T. A. Marusenko // Poles'e (Lynhvystyka, Arkheolohyya, Toponymyka) [Polissya Area (Linguistics, Archeology, Toponymy)] / Отв. ред.: V. V. Martynov, N. I. Tolstoi. – M. : Nauka, 1968. – S. 206–255.
4. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyr'skoi oblasti (fondy) [State Archives of Zhytomyr Region (Foundations)].
5. Nykonchuk M. V. Leksychnyi atlas pravoberezhnoho Polissya [The Lexical Atlas of the Right-Bank of Polissya Area] / M. V. Nykonchuk. – Kyiv–Zhytomyr, 1994. – 418 s.
6. Bernshteyn S. B. Karpatskiy dialektologicheskii atlas [Carpathian Dialectological Atlas] / S. B. Bernshteyn, V. M. Illich-Svitych, G. P. Klepikova ta in. – M., 1967. – 271 s.
7. Lysenko P. S. Slovnyk polis'kykh hovoriv [Dictionary of the Poles Talked] / P. S. Lysenko. – K. : Naukova dumka, 1974. – 260 s.
8. Etimologicheskii slovar' slavyanskikh yazykov: Praslavyanskii leksicheskii fond [The Etymological Dictionary of Slavic Languages : Orthodox Lexical Foundation] / Pod. red. O. N. Trubachova. – M. : Nauka, 1984. – Vyp. 11. – 220 s.
9. Slovnyk ukrains'koi movy : v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian Language : 11 Toms] / Hol. red. I. K. Bilodid. – K. : Naukova dumka, 1973. – T. IV. – 840 s.
10. Bevzenko S. P. Istorychna morfolohiia ukrains'koi movy: Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru [Historical Morphology of the Ukrainian Language: Essays on Word-of-Mouth and Word-Formation] / S. P. Bevzenko. – Uzhhorod : Zakarp. obl. vyd-vo, 1960. – 416 s.

Черненко Т. Ю. Полисемантические географические термины Житомирщины для обозначения лексико-семантической группы 'место добычи материалов для хозяйственных работ'.

В статье рассмотрены семантические ряды географических терминов для обозначения 'места добычи материалов для хозяйственных работ' и определено территорию локализации этих терминов в Житомирской области. Очерчено не только регионы распространения исследованных географических апеллятивов, но и бытование этих лексем в других значениях в говорах Житомирщины. Географические номены расклассифицированы с точки зрения называния географических реалий. Выделены наиболее распространенные лексемы, редкие и единичные.

Ключевые слова: географический термин, полисемантический термин, лексема, номен, сема, говор.

Chernenko T. Yu. Zhytomyr Region Specific Polysemantic Geographical Terms Used for Identifying 'Places of Getting Hold of Materials for Household Chores'.

Collection, study, and classification of the vernacular geographic terms recorded as heard from speakers in certain locality still remain among substantial lines of the onomastic research in Ukraine. For this purpose, the field of material welfare being of the most actuality for people has been selected as description object.

Connected therewith geographic terms have embodied and perpetuated in themselves lexemes inherent to different chronological periods. Geographic definitions were and still remain one of the top priority subjects of research pursued by both domestic and foreign scientists. Despite the significant number of researches done with a view to study of Zhytomyr Region specific geographic terms (T. Marusenko, P. Lysenko, and M. Nykonchouk), no special research has been pursued with regard to the Middle-Polissian geographic appellatives identifying Places of getting hold of materials for household chores used within the territory of Zhytomyr Region. No system description of the said nomina is available.

Used definition Polysemantic geographic terms provides evidence of that not only area, where nomina under assessment are spread, but also used and localized in whatever other meaning is taken into account. It is proposed in the article to classify collected geographic terms with respect to the naming of the geographic realities. Zhytomyr Region specific geographic nomenclature for identifying Places of getting hold of materials for household chores was for the first time given as the integral system together with the structural and semantic description of the lexis used. The most widely and little-used, as well as sporadic terms were separated.

Zhytomyr Region specific dialects are known for the mixed character of pronunciation that is manifested through the use of a number of phonetic forms of the same lexeme. These ones may exist in parallel within the same populated locality or be opposite to subdialect zones.

Obtained results may be used for characterization of Zhytomyr Region specific subdialects, study of the inter-subdialect interaction, as well as compiling of the Geographic Terminology Dictionary of Ukraine.

Key words: *geographic terms, polysemantic term, lexeme, nomen (pl. nomina), seme, subdialect.*